

ХУДОЖНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖАНРУ KÜNSTLERROMAN (NOVEL ABOUT AN ARTIST) В ІРЛАНДСЬКІЙ МОДЕРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДІОСТИЛЮ АВТОРА В ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. ДЖОЙСА «ПОРТРЕТ МИТЦЯ ЗАМОЛОДУ» («A PORTRAIT OF THE ARTIST AS A YOUNG MAN»)

Грина Василенко

Василенко І. М. Художній потенціал жанру Künstlerroman (novel about an artist) в ірландській модерній літературі та трансформація ідіостилю автора в перекладі українською мовою на матеріалі роману Дж. Джойса «Портрет митця замолоду» («A Portrait of the Artist as a Young Man»).

Статтю присвячено дослідженню жанрових особливостей роману ірландського письменника Дж. Джойса «Портрет художника в молодості» та специфіці відтворення ідіостилю митця в перекладі М. Прокопович. У статті представлені особливості перекладу автобіографічного роману; проаналізовано Künstlerroman «Портрет художника в молодості» як особливе явище в літературній спадщині Дж. Джойса; розглянуто трансформацію ідіостилю Дж. Джойса в перекладі українською мовою роману; лексичний аспект еквівалентності: денотативний і конотативний аспекти лексичних трансформацій; лексико-граматичний аспект еквівалентності; граматичний аспект еквівалентності, зокрема, трансформація на морфологічному та синтаксичному рівнях. Авторка переконана, що проблеми адекватності та еквівалентності тексту оригіналу та перекладу, безперечно, заслуговують подальших досліджень у сучасному перекладознавстві. Перспективами подальших досліджень у контексті теми цієї статті є, перш за все, необхідність дослідження функціонально-комунікативної, стилістичної, конотативної фразеологічної, ономазіологічної та прагматичної еквівалентності перекладів українською мовою творів ірландського письменника Дж. Джойса та романів інших авторів жанру роману про митця.

Ключові слова: Künstlerroman, автобіографічний роман, переклад, ідіостиль, денотативний аспект

перекладу, конотативний аспект перекладу, перекладацькі трансформації.

Vasylenko I. The artistic potential of the *Künstlerroman* genre (a novel about an artist) in Irish modern literature and the transformation of the author's ideological style translated into Ukrainian based on J. Joyce's "Portrait of an Artist as a Young Man".

Art of the XX century, in particular literature, developed under the influence of modernism. The personification of artistic research and experiments in the literature of this era was the figure of the famous Irish writer J. Joyce. Joyce's artistic heritage has long been one of the most interesting and attractive phenomena for literary critics in various schools and industries. In modern researches of Ukrainian scientists, Joyce's works are considered in a broad ideological and aesthetic context of that time, its innovation in the context of the development of literary trends of the last century. The paper is devoted to the study of the features of the translation of the autobiographical novel by the Irish writer James Joyce's "A Portrait of the Artist as a Young Man" and the reproduction of the writer's idiosyncrasy by Mariana Prokopovych. The first chapter defines the theoretical foundations for studying the features of translation of autobiographical works; analyzes the problem of determining the genre of the novel about an artist; considers *Künstlerroman* as a modern literary and linguistic phenomenon. In the research part of the article, the features of translating an autobiographical novel are presented; the novel about an artist "A Portrait of the Artist as a Young Man" in the literary heritage of James Joyce is analyzed; the transformation of James Joyce idiosyncrasy in the translation into Ukrainian of the *Künstlerroman* novel "A Portrait of the Artist as a Young Man" is taken under consideration: lexical aspect of equivalence: denotative aspect of lexical transformations and connotative aspect of lexical transformations; lexical-grammatical aspect of equivalence; grammatical aspect of equivalence, in particular, transformation at the morphological and syntactic levels. "Portrait of a young artist" is, in our opinion, the key work that combines the world of a novice writer with a deep philosophical view of the world of a mature artist. The author of the article is convinced that the problems of adequacy and equivalence of the original text and translation, without a doubt, deserve further research in modern translation studies, the prospects for further research in the context of our subject are, in our opinion, the ability to analyze functional-communicative, stylistic, connotative phraseological, onomasiological and pragmatic equivalence of translations into Ukrainian of other works by Irish writer J. Joyce and novels by other authors in the genre of the novel about the artist.

Key words: a novel about an artist, autobiographical novel, translation, idiosyncrasy, denotative aspect of translation, connotative aspect of translation, translation transformati.

Et ignotas animum dimittit in artes

(«І розум свій він спрямував до невідомих мистецтв»)

Безсмертний рядок із «Метаморфоз» Овідія Дж. Джойс обрав епіграфом до свого першого шедевр «Портрет митця замолоду». Цей рядок із латинської поеми великого римського поета I століття н. е. перекладається так: «І він застосував свій дух до незбагнених мистецтв» (Авт.). Цим «він» є Дедал, майстер-майстрів, який фігурує в грецькій і римській міфології. Він відомий тим, що створив

Лабіринт (гігантський лабіринт-в'язницю) для чудовиська Мінотавра та побудував воскові крила для втечі з цього Лабіринту. На жаль, план порятунку склався не так добре для сина будівельника Ікара, що загинув, довірившись меті. Дедал — це прообраз ідеального художника і після розриву героя роману з церквою (у якій найвищим художником є сам Бог), його фігура набуває елементів містичної божественності. У контексті книги Дж. Джойса «він» із рядка Овідія стосується і Стівена Дедала, головного і єдиного героя роману. Дж. Джойс, застосовуючи прийом інтертекстуального письма, об'єднує цих персонажів в одне ціле: Daedalus і Stephen Dedalus. Роман Дж. Джойса є портретом художника-підлітка (в іспанському перекладі цей твір має назву «*Retrato del artista adolescente*»). Це оповідь з автобіографічними фрагментами, у якій Дж. Джойс проникливо й динамічно представляє проходження кризь кризу юності. Космічними інтертекстами та прототекстами в інтертекстуальному потоці Дж. Джойса були Біблія, життя святих, грецька міфологія, римська література, культурно-історичні дискурси Нового часу та національно-визвольна боротьба в Ірландії 1980-х рр. XIX ст., творчість автора й музика, живопис, архітектура, театр.

Актуальність статті підтверджується незмінним зацікавленням дослідників художньою структурою прози великого ірландського письменника, також жанровою своєрідністю роману доби модерних зрушень у літературі. Протягом майже століття творчість Дж. Джойса перебуває під пильною увагою вчених, проте сфера дослідницьких зацікавлень сучасного літературознавства постійно розширюється і з'являються нові аспекти наукового пошуку, у яких оригінальна проза Дж. Джойса виявляється безцінним джерелом дискусій і нових відкриттів.

Мета статті передбачає дослідження особливостей і мистецьких новацій роману Дж. Джойса, що охоплюють загальні риси поетики й семантики твору, аналіз індивідуального ідейного й естетичного внеску митця в розвиток жанру *Künstlerroman* в ірландській літературі модерної епохи; шляхів трансформації ідіостилю Дж. Джойса в перекладі твору українською мовою, що збагатили жанрову різноманітність відомого у вітчизняній літературі біографічного роману.

Очевидно що, проблема визначення жанрової своєрідності роману досі залишається дискусійною в літературознавстві. *Künstlerroman* (нім. «роман про художника»), тип *Bildungsroman*, або роману учнівства (виховання), що стосується молодості та розвитку особистості, яка стає (або перебуває в процесі становлення) художником, музикантом

чи поетом. Класичним прикладом і є «Портрет митця замолоду» Дж. Джойса (1916). Жанр виник у період німецького романтизму з твору «Франц Штернбальд Вандерунген» Л. Тіка (1798). Пізнішими прикладами є «Голод» К. Гамсуна (1890) та твір «Поглянь на дім свій, Ангеле» Т. Вульфа (1929). Українська джонсоніана налічує велику кількість ґрунтовних праць і наукових розвідок із питань стилю і поетики відомого ірландського письменника-модерніста, проте щодо жанрової природи роману Дж. Джойса «Портрет митця замолоду» немає спільної думки: «Більшість дослідників уважають “роман про митця” тематичним утворенням й спираються лише на західноєвропейську традицію визначення жанру *Künstlerroman* (роман про митця) у межах роману виховання (*Bildungsroman*), який сформувався в ХІХ столітті» [9, с. 46], — зазначає М. Пшенична. Ми схильні вважати **роман про митця** жанровим різновидом біографічного роману, оскільки він має відмінні риси поетики, також «сюжет, пов’язаний із процесом творчості, та специфічний хронотоп, який має три форми часу та простору» [9, с. 54]. У праці М. Пшеничної запропонована класифікація романів із біографічним сюжетом, яку вважаємо слушною: «1) *Entwicklungsroman* (novel of development) — роман розвитку; 2) *Erziehungsroman* (novel of education or pedagogical novel) — роман формування або педагогічний роман; 3) *Künstlerroman* (novel about an artist) — роман про митця» [9, с. 46]. Запропонована термінологія має німецьке походження, оскільки вперше застосовувалася до романів цього жанру в німецькій літературі. **Методологічною основою** статті стали праці українських і зарубіжних учених у галузі теорії роману та дослідження, безпосередньо присвячені творчості Дж. Джойса: В. Виноградов, М. Бахтін, Н. Бернадська, Е. Гончаренко, Н. Михайлюк, М. Пшенична. Для дослідження репрезентації ідіостилю Дж. Джойса українською мовою на основі поєднання «класичних» поглядів на способи перекладу ми звернулися до праць Я. Рецкера, В. Виноградова. Новітні погляди на перекладацькі трансформації в художньому тексті досліджені в роботах Ч. Морріса, О. Селіванова, F. García Tortosa.

На відміну від багатьох творів у жанрі *Bildungsroman*, де герой прагне стати великим художником, але погоджується бути просто корисним громадянином, *Künstlerroman* зазвичай закінчується на ноті зухвалої відмови від спокус буденного життя. Роман Дж. Джойса можна прочитати як *Bildungsroman* (або роман, що висвітлює моральний і психологічний розвиток, «повчальний роман» або «дидактичний роман», роман для молоді). Безпосередньо сюжет та ідея роману

зосереджені на становленні художника, тобто твір продовжує тенденцію модернізму до осмислення в мистецтві душі самого митця. У цьому аспекті роман Дж. Джойса слід віднести до жанру *Künstlerroman* («*novel about an artist*», «*роману про митця*»), що і є матеріалом рефлексії цієї статті.

«Портрет митця замолоду» (англ. «*A Portrait of the Artist as a Young Man*») — роман Дж. Джойса, що є неперевершеним скарбом світового мистецтва слова, був створений на зорі модерних пошуків та експериментів. Фабула роману Дж. Джойса розкиває процес становлення особистості. Автор не лише вдається до опису, але й змальовує саморозвиток творчої особистості з дитинства до юнацтва, висвітлює прагнення та внутрішні протиріччя, вади та світлі поривання. Патріотизм виявлявся в кожному творі митця як ознака його особистості. Батьківщина була центральним образом у його творчості, як у сюжеті, так і на рівні підтексту.

Роман Дж. Джойса є наскрізно експериментальним, не зважаючи на ідею біографічного життєпису. Перше, що слід підкреслити, це — **монтаж та уривчастість** композиційної структури твору. Такий прийом побудови допомагає вибрати найосновніше, суттєве з погляду автора, що через штрих, на перший погляд дріб'язковий, малює несподівану картину. Привертає увагу також **символічність організації тексту роману** Дж. Джойса, що досягається шляхом використання музичних прийомів: лейтмотив, зміна ритму, наповнення мелодією, крещендо (як засіб зростання напруги певного фрагменту). Художня структура роману базується на контрасті між піднесеним і ницим, між тілом і душею, що пронизує наскрізь сюжет і втілюється в символічних образах. Наприклад, молодий Стівен, перебуваючи в коледжі та підкоряючись суворим обмеженням, вибудовує у своїй свідомості подвійний символ Діви Марії: спокій і затишок та недосяжна чистота:

And she did not like him to play with Eileen because Eileen was a protestant and when she was young she knew children that used to play with protestants and the protestants used to make fun of the litany of the Blessed Virgin. Tower of ivory, they used to say, house of gold! How could a woman be a tower of ivory or a house of gold? [13].

Так Стівен протиставляє тепло й ніжність домашнього затишку холодному образу аскетичного навчального закладу:

*Eileen had long white hands. One evening when playing tig she had put her hands over his eyes: long and white and thin and cold and soft. That was ivory: a cold white thing. That was the meaning of **tower of ivory** [13].*

Стильовою домінантою Дж. Джойса в романі «Портрет митця замолоду» є акцент на миттєвостях одкровення, осяяння, особливого піднесення — **епіфанії**. У романі епіфанії окреслюють еволюцію духовного зростання Стівена та втілюють філософсько-естетичну концепцію автора. Символічного значення набирає поняття **портрет** у назві твору, що апелює до роману іншого ірландського письменника — О. Вальда, проте у творі Дж. Джойса це поняття набуває іншого, символічного змісту:

*Look here, Cranly, he said. You have asked me what I would do and what I would not do. I will tell you what I will do and what I will not do. **I will not serve that in which I no longer believe, whether it call itself my home, my fatherland, or my church:** and I will try to express myself in some mode of life or art as freely as I can and as wholly as I can, using for my defence the only arms I allow myself to use silence, exile, and cunning [13].*

«У цьому відреченні Стівена», — пише О. Генієва, — «кредо цілого покоління західної молоді, яке отримало назву “втраченого”» [4, с. 32]. Далі дослідниця називає Стівена Дедала *духовним попередником* молоді *втраченого покоління*.

Отже, автор у своєму романі наближається до розуміння проблем становлення особистості майбутнього митця не через зовнішні фактори, а через пошук закономірностей і протиріч внутрішнього життя молоді людини.

«Портрет митця замолоду» є першим художнім твором, у якому автор довіряє читачеві власні приховані протиріччя, утілені в думках і сумнівах персонажа-дзеркала (тут знову не можна не згадати «Портрет Доріана Грея»): «*Old father, old masters, I beg you to be for me now and for ever a reliable support*» [13].

Автор не приховує іронії, пропонуючи читачеві хід думок Стівена, коли той через розчарування в соціумі приходять до утопічних ідей:

The voice of the director urging upon him the proud claims of the church and the mystery and power of the priestly

office repeated itself idly in his memory. His soul was not there to hear and greet it and he knew now that the exhortation he had listened to had already fallen into an idle formal tale. He would never swing the thurible before the tabernacle as priest. His destiny was to be elusive of social or religious orders. The wisdom of the priest's appeal did not touch him to the quick. He was destined to learn his own wisdom apart from others or to learn the wisdom of others himself wandering among the snares of the world [13].

Альтернативою до хибного шляху у фіналі твору постає використання міфу, символу істинного мистецтва (постать дівчини на березі Дублінської затоки), у Стівена окреслюється шлях дійсного розвитку та спраги до життя:

Wild spring. Scudding clouds. O life! Dark stream of swirling bogwater on which apple-trees have cast down their delicate flowers. Eyes of girls among the leaves. Girls demure and romping. All fair or auburn: no dark ones. They blush better. Houpla! [13].

Автор знову пропонує яскравий контраст, як і в наведеному вище фрагменті про контрастність коледжу й вежі зі слонової кістки.

У романі «Портрет митця замолоду» Дж. Джойса, як у багатьох автобіографічних романах, простежується тема руйнування ілюзій, проте незмінним є образ будинку як осередку родинного затишку. Іноді простір будинку ізольований від решти світу, але сам світ ним окреслений: охоронець спокою батько і символ безмежної ніжності — мати:

His mother had a nicer smell than his father... Mother was sitting at the fire with Dante waiting for Brigid to bring in the tea. She had her feet on the fender and her jewelly slippers were so hot and they had such a lovely warm smell! [13].

Становлячи для хлопчика цілий всесвіт, будинок не має меж доти, доки не з'являється інший простір. Позитивний простір рідного дому протиставляється негативному в сприйнятті хлопчика простору коледжу за допомогою декількох опозицій: тепло — холод, яскраві кольори — бляклі кольори, смачна їжа — несмачна їжа:

But Clongowes was far away: and the warm heavy smell of turkey and ham and celery rose from the plates and dishes and the great fire was banked high and red in the grate and the green ivy and red holly made you feel so happy and when dinner was ended the big plum pudding would be carried in, studded with peeled almonds and sprigs of holly, with bluish fire running around it and a little green flag flying from the top [13].

Це речення є своєрідною квінтесенцією відмінностей між коледжем і будинком: смачна їжа в теплій, святково прикрашеній кімнаті, у рідному домі, серед близьких людей. Камін — домашнє вогнище, є безпосереднім символом сімейного тепла та затишку. Незважаючи на всі зміни внутрішнього оздоблення, він залишається незмінною частиною простору будинку та відображає ставлення до нього героя, будучи для Стівена найважливішим елементом атмосфери рідного дому. Після переїзду відбувається руйнація ідилічного простору, до якого Стівен прагне повернутися. Втрачаючи ідеал, створений у дитинстві розповідями батька і дядька Чарльза, Стівен не може встановити нових зв'язків, бачачи навколо лише фальшиві усмішки та чуючи улесливі розмови. Не випадково тут проходить часова і просторова межа, що відокремлює світ, у якому була патріархальна ієрархічна система, і світ, у якому її більше не існує.

Стівен прагне переробити:

а) внутрішні взаємини:

... drew up a form of commonwealth for the household by which every member of it held some office ... [13].

б) зовнішній вигляд простору:

*He bought presents for everyone, **overhauled his room**, wrote out resolutions, **marshalled his books up and down their shelves**, pored upon all kinds of price lists [13].*

У своєму прагненні змінити життя Стівен стає своєрідним дзеркалом поведінки власного батька. Руйнування, що почалося після переїзду до Дубліна, посилюючись, триває до самого кінця оповідання, і останній опис будинку та сім'ї стає повною протилежністю першому. На сторінках роману світ подано за допомогою всіх п'яти відчуттів: вид корови Му-му і волохатої особи батька, звучання історії-оповідки, смак лимонної цукерки, запах клейонки і відчуття її вологості.

На початку п'ятого розділу опис також містить ці характеристики: 1) смак і запах: *He drained his third cup of watery tea to the dregs and set to chewing the crusts of fried bread that were scattered near him, staring into the dark pool of the jar* [13]; 2) вид: *The yellow dripping had been scooped out like a boghole and the pool under it brought back to his memory the dark turf-coloured water of the bath in Clongowes* [13]; 3) відчуття: *An ear-splitting whistle was heard from upstairs and his mother thrust a damp overall into his hands, saying: Dry yourself and hurry out for the love of goodness* [13]. Як бачимо, мокрий халат, який мати кидає йому, являє собою повну протилежність мокрій клейонці, яку вона змінювала раніше. У порівнянні будинку з коледжем Клонгоуз, що виникає у свідомості Стівена в останньому розділі роману, два цих образи вже не полярні, а тотожні один одному і так само неприємні й чужі герою. Стівен Дедал стає зовсім чужим у власній родині, серед рідних по крові людей. До кінця роману відносини з батьком настільки погіршуються, що мати і сестри просять його вийти через чорний хід, щоб не зустрічатися з батьком. В останньому будинку Дедалів уявлення про вогнище зводиться до однієї лише камінної полиці з будильником, що лежить посеред неї на боці:

His mother straightened the battered alarm clock that was lying on its side in the middle of the mantelpiece until its dial showed a quarter to twelve and then laid it once more on its side [13].

Стівен відчуває кінець свого навчання. Перше, що він визначає, це його пристрась до літератури. У творі є епізод, коли герой відчув пристрась до дівчини у трамваї, його реакцією було сісти і написати вірш. Тепер саме література стане частиною його життєвого проекту, його великою пристрасстю. Отже, процес зміни простору в романі пов'язаний із розривом усіх старих ідилічних зв'язків, і чим далі головний герой відходить від колишнього ідилічного простору, тим менш можливим стає його повернення. Основні лінії роману віддаляють його від жанру біографічного роману, у якому подієва частина домінує над внутрішнім розвитком особистості та наближає його до жанру роману-виховання і навіть до роману-сповіді, де автор оповідає про свої сумніви та страхи вустами героя-дзеркала, портрета в юні роки. У прекрасній сцені на узбережжі, біля моря, Стівен уже усвідомлює, ким він хоче бути в цьому світі: вигнанцем, людиною вільною від зв'язків, яка бере на себе відповідальність, вільною від минулого. Уся творчість Дж. Джойса несе відлуння ностальгії, що тут починається: ностальгії

за сім'єю, від якої вона добровільно віддаляється, адже стрибок до свободи вимагає ризику, на який необхідно зважитись.

Коли М.Пруст опублікував перший том книги «У пошуках втраченого часу», «Шлях лебедя» (1913) і світ був здивований руйнуванням умовного часу, створенню суб'єктивного часу, що затримує послідовність подій і поступається місцем подіям, змальовуючи природний процес відтворення світу. Таке ж потрясіння отримав читач після появи романів Дж.Джойса «Дублінці» та «Портрет митця замолоду». Дж.Джойс і М.Пруст є двома письменниками, які ввели наративні зміни до жанру роману ХХ століття, коли оповідь ведеться з іншого ракурсу, у звичайних на перший погляд подіях з'являються непередбачувані нюанси. Ускладнена структура роману потоку свідомості, його експериментальна внутрішня композиція являє собою особливу цінність для художнього перекладу. Проза Дж.Джойса перекладена багатьма мовами світу, і, зважаючи на складність, вона стала надметою для перекладача. Так, іспанський дослідник *García Tortosa* зазначає, що «Traducir a James Joyce es de una dureza inenarrable» [12] (перекладати Джеймса Джойса — неймовірна складність). Говорячи про специфіку іспаномовних перекладів Дж.Джойса, слід визначити їх основні прийоми: лінгвістичне розширення (*ampliación lingüística*), лінгвістичне стиснення (*compresión lingüística*) та транспозиція (*transposición*). Аналізуючи специфіку іспанських перекладів роману Дж.Джойса «Портрет митця замолоду», *García Tortosa* стверджує: «*Pero el escollo que representa la diferencia entre la historia del inglés literario y la del español, con ser fundamental, no es el único, ni siquiera el más difícil de salvar para el traductor. Joyce tiende trampas constantemente al lector, y le da sugerencias apenas perceptibles; le exige una memoria nada corriente y, por si fuera poco, le obliga a conocer distintas modalidades del inglés, y a una estrecha familiaridad con las obras de no pocos autores. Pasar todo esto a otra lengua, de entrada, parece algo menos que imposible*»

(Але камінь спотикання, який полягає у відмінності між історією літературної англійської та іспанської, хоч і є фундаментальним, проте не єдиним, навіть не найважчим для перекладача. Джойс постійно обманює читача, даючи йому ледь помітні пропозиції. Це вимагає незвичайної пам'яті і, наче цього було недостатньо, змушує його знати різні форми англійської мови, добре знайомитися з творчістю небагатьох авторів. Передати все це іншою мовою, на перший погляд, здається майже неможливим.) (Авт.).

Українська перекладацька джонсоніана розпочалася з незавершеного перекладу роману «Улісс» у 1966 році. Уперше роман «Портрет митця замолоду» українською мовою переклав Я. Стельмах. Роман Дж. Джойса в перекладі був опублікований у журналі «Всесвіт» за 1976 рік. Окремим виданням в Україні роман побачив світ у 2005 році вже в перекладі М. Прокопович, яка послуговувалася в роботі також перекладом Я. Стельмаха. Традиція української перекладацької діяльності пройшла довгий період еволюції, хоча вона має кількасотлітню історію. Усе ж іноді перекладачі користувалися так званим перекладом-посередником і, звичайно, такі твори не надавали жодного уявлення про художнє багатство твору-оригіналу, лише передавали, а не розкривали його зміст, спотворювали, іноді навіть приховували неповторність оригінального тексту.

Отже, непересічну цінність для дослідження трансформації ідіостилю Дж. Джойса мають наявні українські переклади Я. Стельмаха та М. Прокопович. Складність мовно-поетичної структури роману Дж. Джойса визначила аспекти передачі її засобами української мови: а) лексичний рівень функціонально-комунікативної еквівалентності представлений денотативним і конотативним аспектами; б) перекладацькі трансформації в умовах розбіжності форм; в) включення в текст додаткових елементів, вилучення певних елементів, надмірних з погляду іншомовного реципієнта, включення в текст додаткових елементів, вилучення певних елементів, а також низку смислових перетворень — генералізацію, конкретизацію, зміщення тощо. Так, в українському перекладі М. Прокопович роману Дж. Джойса «Портрет митця замолоду» широко представлені **синонімічні заміни**:

<i>Mr Dedalus covered the dish and began to eat hungrily. Then he said: Poor old Christy, he's nearly lopsided now with roguery [13]</i>	<i>Містер Дедалус накрив полумисок і став пожадливо їсти. Тоді сказав: — Бідолаха Крісті, його аж пережнябло від його шельмівства [6, с. 32].</i>
---	--

Вдало, на нашу думку, використано синонімічну заміну *poorold* → *бідолаха* та *tobelopsided*, що в перекладі має значення *кривобокий, нахилений, похилений* і в романі відтворюється за допомогою синонімічного діалектизму «*пережнябити*» (перехилити). Також лексема *roguery* має словникове значення «*шахрайство, пустощі, жарти, витівки*» і відтворюється в романі синонімом *шельмівство*.

Денотативний план перекладу формально-змістових трансформацій на лексичному рівні маніфестують кореферентні заміни. Кореферентний ряд у текстах оригіналу та перекладу представлений найчастіше позначеннями особи, персонажа різними властивими йому найменуваннями:

<i>Rody Kickham was not like that: he would be captain of the third line all the fellows said [13].</i>	<i>От Роді Кікгем не такий — усі учні кажуть, що бути йому в третій ланковим [6, с. 10].</i>
---	--

Кореферентні заміни *captain* → *ланковий* та *fellows* → *учні*, що вказують на соціальний статус персонажів, доцільні в перекладі. «Перекладач може використати будь-яку номінацію за умови її доцільності в певному контексті. Тим самим змінюється форма та зміст, незмінним залишається лише референт», — зауважує О. Селіванова [11, с. 204]. Наявні в перекладах й інші **кореферентні трансформації**, наприклад, заміна особового займенника на словосполучку, що характеризує вік і зовнішність персонажа, чи вказує на родинні зв'язки:

<i>The cheers died away in the soft grey air. He was alone. He was happy and free; but he would not be anyway proud with Father Dolan. He would be very quiet and obedient: and he wished that he could do something kind forhim to show him that he was not proud [13].</i>	<i>Вигуки завмерли в м'якому сірому повітрі. Він був сам. Він був щасливий і вільний: та він не буде заноситись перед отцем Доланом. Він буде тихий і покірливий. Захотілося навіть зробити щось приємне для отця Долана, показати, що він не заноситься [6].</i>
--	---

Зазвичай у перекладі вжито кореферент із більшою інформативністю, слово чи словосполучення, що характеризують, уточнюють, нагадують. До трансформацій денотативного плану відносимо метонімічні заміни, які можна розрізнити за статусом суміжних предметів, явищ, понять. **Партонімичні трансформації** — заміни назви цілого назвою його частини:

<i>One day when he had been called to the castle the butler had shown him the marks of the soldiers' slugs in</i>	<i>Одного разу, коли його викликали до замку, ключник показав йому сліди від солдатських куль на</i>
---	--

<i>the wood of the door and had given him a piece of shortbread that the community ate [13].</i>	дверях і почастивав печивом , яке їдять брати ченці [6, с. 12].
--	---

Холонімічні трансформації — заміни назви частини назвою цілого:

<i>He felt his body small and weak amid the throng of the players and his eyes were weak and watery [13].</i>	В юрбі гравців він чувся малим і слабким , та й очі мав слабкі і сльозаві [6, с. 10].
---	--

У перекладі а) **гіперонімічні трансформації** — заміни назви видового поняття назвою родового (генералізація) та б) **гіпонімічні трансформації** — заміни родової назви видовою (конкретизація):

<i>a) It was the hour for sums. Father Arnall wrote a hard sum on the board and then said: Now then, who will win? Go ahead, York! Go ahead, Lancaster! [13].</i>	Почався урок арифметики . Отець Арнол написав на дошці важку задачу й сказав: — Ну, чия візьме? Давай, Йорку! Давай, Ланкастере! [6, с. 14]
<i>b) Perhaps a wild rose might be like those colours and he remembered the song about the wild rose blossoms on the little green place [13].</i>	Може, такі троянди й бувають , коли вони дикі . Він пригадав пісню про диму ружу , що цвіте в садку зеленому [6].

Еквонімічні трансформації — заміни гіпоніма іншим гіпонімом того самого класу:

<i>Stephen Dedalus is my name, / Ireland is my nation. / Clongowes is my dwellingplace / And heaven my expectation [13].</i>	Стівен Дедалус — мое ім'я , / Земля моя — Ірландія , / Клонговз — мое житло , / А рай — моя надія [6].
--	--

Така заміна здається нам вдалою: *nation* → *земля*, *heaven* → *рай*. На нашу думку, залишити в тексті перекладу традиційні парафрази не є доцільним з огляду на широкий контекст твору. У перекладознавстві до лексичних трансформацій, услід за Я. Й. Рецкером, відносять антонімічний переклад. На думку О. Селіванової, антонімічний

переклад є нічим іншим, як синонімічною заміною, зважаючи на загальну відповідність цілісного змісту, хоч і дещо модифікованого в перекладі.

Цікавий наступний приклад антонімічної заміни:

<i>Was it right to kiss his mother or wrong to kiss his mother? What did that mean, to kiss?</i> [13].	<i>Добре це чи ні – цілувати маму? Що воно значить – цілувати?</i> [6, с. 17].
--	--

Еквівалентність збережено завдяки врахованим особливостям актуального членування питальних речень в українській мові. Метафора *to be driven into one's eyes* замінена дієсловом у прямому значенні *навернутися* (про сльози), що, на нашу думку, є досить вдалим.

Найбільш творчим і складним аспектом перекладу, на нашу думку, є **трансметафоризація** — заміна донорської зони метафори, тому переклади, представлені різними мовами, будуть звучати по-різному, хоча ядром виступатиме авторський оригінал:

<i>O, if not, the eagles will come and pull out his eyes. / Pull out his eyes, Apologize, / Apologize, / Pull out his eyes. / Apologize, / Pull out his eyes, / Pull out his eyes, / Apologize</i> [13].	1. <i>А як ні, то прилетять орли й виключать йому очі. / Виключать очі, / Перепроси, / Перепроси, / Виключать очі, / Перепроси, / Виключать очі, / Виключать очі, / Перепроси</i> [6, с. 10] (укр.) 2. <i>Si no, las águilas vendrán y te sacarán los ojos, Pide disculpas, / Disculpa, / Saca sus ojos. / Disculpa, / Saca sus ojos, / Saca sus ojos, / Disculpa</i> [6, с. 10] (ісп.)
--	--

Донорською концептосферою метафори в оригіналі є **людина**, в українському й іспанському перекладах — **орел**. Результатом таких трансформацій є міжмовні синонімічні відповідники, що відрізняються оцінно-емотивними, експресивними та функціонально-стилістичними відтінками значень.

Отже, наявність прагматичних факторів передбачає включення в текст додаткових елементів, вилучення певних елементів, надмірних з погляду іншомовного реципієнта, а також низку смислових

перетворень — генералізацію, конкретизацію, зміщення тощо. На прикладі роману Дж.Джойса «Портрет митця замолоду» («A Portrait of the Artist as a Young Man») нами здійснено спробу дослідити складність процесу перекладу, різноманітність внутрішньолінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, які визначають перекладацькі рішення (варіанти перекладу). Специфіка літературного жанру *роману про митця* (*Künstlerroman*) з характерним для нього мовним стилем впливає на особливості перекладу. Перекладач прагне відтворити авторські інтенції так, щоб вони стали більш доступними для сприйняття україномовними читачами. Застосування значної кількості граматичних і лексико-граматичних трансформацій, зокрема членування речень, а також замін і перестановок зумовлене в основному відсутністю відповідних конструкцій і лексем в українській мові, а також деякими лексичними причинами, що, зі свого боку, дає змогу виокремити перекладацькі граматичні трансформації на двох рівнях — морфологічному й синтаксичному. Відповідно застосування лише одного виду трансформації є неможливим, адже лексичні та граматичні явища тісно переплітаються в художньому творі, і, зазвичай, доповнюють одне одного, тим самим сприяючи передачі індивідуальних рис **ідіолекту**. Лексичний рівень функціонально-комунікативної еквівалентності представлений денотативним і конотативним аспектами. На морфологічному рівні трансформації в процесі відтворення ідіостилю Дж. Джойса в умовах подібності форм представлені здебільшого повним перекладом, нульовим перекладом, частковим перекладом, виявлені також випадки функціональної заміни, уподібнення, конверсії, антонімічного перекладу.

Специфіка оригінального **ідіостилю** Дж. Джойса — це використання особливих прийомів зображення потоку свідомості, зміна часопросторових акцентів, характерний принцип добору та поєднання поетичних засобів та оригінальне використання в авторській концепції модерного *роману про митця*. Стиль перекладу роману Дж. Джойса передбачає відповідну форму вираження **ідіостилю**, що не суперечить автору оригіналу та враховує лексико-семантичну специфіку мови перекладу. Перекладацька трансформація **ідіостилю** Дж. Джойса, як нами було доведено, — це відображення в перекладеному тексті авторського добору мовних мовнопоетичних засобів, що якнайповніше реалізують задум, закладений у тексті *роману про митця* засобами іншої мови.

Оскільки проблеми адекватності й еквівалентності тексту оригіналу та перекладу, без сумніву, заслуговують на подальші дослідження в

сучасному перекладознавстві, то перспективи подальших наукових розвідок у контексті нашої тематики полягають, на наш погляд, у можливостях проаналізувати функціонально-комунікативну, стилістичну, конотативну, фразеологічну, ономазіологічну та прагматичну еквівалентність перекладів українською мовою інших творів ірландського письменника Дж. Джойса, зокрема його романів останніх років. Роман Дж. Джойса «Портрет митця замолоду» — блискучий літературний експеримент як у використанні лексичних і мовно-поетичних засобів, так і в структуруванні тексту. Роман мав неопіненний вплив на розвиток сучасної прози.

Література

1. Бахтин М. М. К исторической типологии романа. *Эстетика словесного творчества*. Москва : Искусство, 1979. С. 188–198.
2. Бернадська Н. И. Теория романа как жанра в украинском литературоведении : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.06. Киев, 2005. 36 с.
3. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы : учебное пособие. 3-е изд., перераб. Москва : КДУ, 2006. 240 с.
4. Генієва К. Ю. Джеймс Джойс і «Портрет митця замолоду». *Всесвіт*. Київ, 1975. № 6. С. 11–22.
5. Гончаренко Э. П. Эпифании в прозе Джеймса Джойса. *Питання літературознавства*. Чернівці, 2000. Вип. 7 (64). С. 117–128.
6. Джойс Дж. Портрет митця замолоду / пер. з англ. М. Прокопович. Львів : ВНТЛ — Класика, 2005. 273 с.
7. Михайлюк Н. І. «Роман про митця» в англійській літературі кінця XIX — початку XX століття. Наративні стратегії. *Modern directions of theoretical and applied researches: матеріали науково-практичної конференції*, 19–30 березня 2013 р. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-113/literary-criticism-113/17030-113-0787>
8. Моррис Чарльз Вільям. Філософський енциклопедичний словник. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf
9. Пшенична М. С. «Роман про митця» у творчості Дж. М. Кутзее (на матеріалі романів «Фо», «Митець Петербурга», «Елізабет Костелло») : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2018. 260 с.

10. Рецкер Я. І. Теорія перекладу і перекладацька практика. Нариси лінгвістичної теорії перекладу / Доповнення і коментарі Д. І. Ермоловича. Москва : Р. Валент, 2004. 240 с.
11. Селіванова О. О. Проблема диференціації перекладацьких трансформацій. *Нова філологія*. 2012. № 50. С. 201–208.
12. F. García Tortosa. LAS TRADUCCIONES DE JOYCE AL ESPAÑOL Universidad de Sevilla. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/61904426.pdf>
13. James Joyce. The Portrait of an Artist as a Young Man. El retrato de un artista adolescente. Bilingual Edition, English-Spanish, by Miguel Garcı-Gomez. URL: <http://torocitydesigns.com/cibertextos/ingles/JOYCE-JAMES/PORTRAIT-ARTIST/TRANSLATE/PORTRAIT-ARTIST-SP.HTM>
14. Joyce James. A Portrait of the Artist as a Young Man. URL: <http://www.readcentral.com/chapters/James-Joyce/A-Portrait-of-the-Artist-as-a-Young-Man/002>

References

1. Bakhtin M. M. K istoricheskoy tipologii romana. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva : Iskusstvo, 1979. S. 188–198.
2. Bernads'ka N. I. Teoriya romana kak zhanra v ukrainskom literaturovedenii : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.01.06. Kiyev, 2005. 36 s.
3. Vinogradov V. S. Perevod: obshchiye i leksicheskiye problemy : uchebnoye posobiye. 3-ye izd., pererab. Moskva : KDU, 2006. 240 s.
4. Heniyeva K. YU. Dzheyms Dzhoys i “Portret myttsya zamolodu”. *Vsesvit*. Kyiv, 1975. № 6. S. 11–22.
5. Honcharenko É. P. Épyfany v proze Dzheymsa Dzhoysa. *Pytannya literaturoznavstva*. Chernivtsi, 2000. Vyp. 7 (64). S. 117–128.
6. Dzhoys Dzh. Portret myttsya zamolodu / per. z anhl. M. Prokopovych. L'viv : VNTL — Klasyka, 2005. 273 s.
7. Mykhaylyuk N. I. “Roman pro myttsya” v anhliys'kiy literaturi kintsya KHIKH — pochatku KHKH stolittya. Naratyvni stratehiyi. *Modern directions of theoretical and applied researches: materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi*, 19–30 bereznya 2013 r. URL:

- <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-and-philology-113/literary-criticism-113/17030-113-0787>
8. Morrys Charl'z Vil'yam. Filofofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filofofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
 9. Pshenychna M. S. "Roman pro myttsya" u tvorchosti Dzh. M. Kutzee (na materialy romaniv "Fo", "Mytets' Peterburha", "Elizabet Kostello") : dys. ... kand. filol. nauk. Kharkiv, 2018. 260 s.
 10. Retsker Ya. I. Teoriya perekladu i perekladats'ka praktyka. Narysy lnhvystychnoyi teoriiy perekladu / Dopovnennya i komentari D. I. Ermolovycha. Moskva : R. Valent, 2004. 240 s.
 11. Selivanova O. O. Problema dyferentsiatsiyi perekladats'kykh transformatsiy. *Nova filolohiya*. 2012. № 50. S. 201–208.
 12. F. García Tortosa. LAS TRADUCCIONES DE JOYCE AL ESPAÑOL Universidad de Sevilla. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/61904426.pdf>
 13. James Joyce. The Portrait of an Artist as a Young Man. El retrato de un artista adolescente. Biligual Edition, English-Spanish, by Miguel Garcı-Gomez. URL: <http://torocitydesigns.com/cibertextos/ingles/JOYCE-JAMES/PORTRAIT-ARTIST/TRANSLATE/PORTRAIT-ARTIST-SP.HTM>
 14. Joyce James. A Portrait of the Artist as a Young Man. URL: <http://www.readcentral.com/chapters/James-Joyce/A-Portrait-of-the-Artist-as-a-Young-Man/002>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2021 р.

Прийнята до друку 12.10.2021 р.

Василенко Ірина

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету
Криворізький державний педагогічний університет
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна

Vasylenko Iryna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Department of Ukrainian and World Literatures,
Kryvyi Rih State Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1511-5356>

e-mail: maximovich13@gmail.com